

DESPİNA HATUN'UN MEZARI MESELESİ

Yahya BAŞKAN
İnönü Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Malatya/TÜRKİYE
ybaskan@hotmail.com

ÖZET

Despina, Komnenos ailesinden, Trabzon Rum İmparatoru IV. İoannes'in kızı olup, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın da eşidir. Osmanlılara karşı müttefik arayışı çerçevesinde Uzun Hasan ve IV. İoannes yakınlaşmış, IV. İoannes'in ölümünden sonra ise Trabzon Rum İmparatoru olan David Komnenos, müttefiklik ilişkisini devam ettirmiş ve yeğeni Theodora ile Uzun Hasan'ı 1458 senesinde evlendirmiştir. Çalışmamızın amacı Despina'nın ölümünden nereye gömüldüğü meselesidir. Bunu ele alırken de bölgeye gelen Venedikli elçilerin seyahat notlarından hareketle Despina'nın, Harput'a mı? Yoksa Diyarbakır'a mı? Gömüldüğü incelenecektir. Bu arada Despina'nın gömülmüş olduğu söylenen Diyarbakır ve Harput'taki St. George Kiliseleri de çalışma içerisinde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Despina, Uzun Hasan, Diyarbakır, Harput, St. George Kilisesi.

ABSTRACT

QUESTION DESPINA KHATUN'S TOMB

Despina who is daughter of emperor of Trebizond Ioannes IV from Comnenos family is wife of Akkoyunlu Ruler Uzun Hasan. Uzun Hasan and Ioannes IV became closer as both were looking for an alliance against Ottoman; David Komnenos who became emperor after the death of Ioannes IV has continued the relationship and his nephew Theodora was married with Uzun Hasan in 1458. Purpose of our study is the question of where Despina were buried after her death. We will study if she was buried in Harput or Diyarbakır by using the memories of Venetian ambassador. We will also include Churches of St. George in Diyarbakır and Harput where possibly she was buried.

Keywords: Despina, Uzun Hasan, Diyarbakır, Harput, Churches of St. George.

GİRİŞ

Despina, Komnenos ailesinden, Trabzon Rum İmparatoru IV. İoannes'in kızı olup, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın da eşidir. Kaynaklarda Theodora, Catherine ve Despina adlarıyla zikredilmektedir (Diehl, 1913: 88, 89). Osmanlılara karşı müttefik arayışı çerçevesinde Uzun Hasan ve IV. İoannes yakınlaşmış, IV. İoannes'in ölümünden sonra ise Trabzon Rum İmparatoru olan David Komnenos, müttefiklik ilişkisini devam ettirip yeğeni Theodora ile Uzun

Hasan'ı 1458 senesinde evlendirmiştir (Baykal, 1964: 72-74; Woods, 1993: 165).¹ Despina, evlendikten sonra muhtemelen Diyarbakır'a gidip bir müddet orada ikamet etmiştir (Fallmerayer, 1827: 260; Tellioglu, 2009: 132). Kendisinin bundan sonraki hayatı, dönemin kaynaklarından nakillerde bulunurken göreceğimiz üzere Tebriz, Diyarbakır ve Harput'ta geçmiştir.

Çalışmamızın amacı; Despina Hatun'un hayatı hakkında bilgi vermektense ziyade, onun öldükten sonra nereye gömüldüğü meselesini ele almak olup dönemin kaynaklarından hareketle iz sürmeye çalışılacaktır. Despina Hatun'un gömülmüş olduğu yer müstakil olmasa da sadece bir araştırmada konu edilmiştir. Bu makale çerçevesinde ise daha önceki tedkiklerde verilmiş olan bilgilere ek olarak, devrin kaynaklarını esas alıp ikinci bir mekan teklifi yapılacaktır. Ancak bu mekan teklifi yapılırken kaynakların sunmuş olduğu imkan çerçevesinde hüküm vermektense ziyade, bir alternatifte işaret edilerek sorular sorulmaya çalışılacaktır.

Despina Hatun Hakkında Bilgi Veren Seyyahlar

Despina Hatun'un dikkatimizi çekmesi veya onun hakkında malumat sahibi olmamızı sağlayan olay şüphesiz dönemin Akkoyunlu-Osmanlı rekabeti çerçevesinde, Venedik'in Osmanlılara karşı, Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ı desteklemesidir. Venedikliler Uzun Hasan'a elçiler göndererek bu desteğin mahiyetini diplomatik yolla görüşmüşlerdir. Bu noktada konumuz bakımından en büyük şans, Akkoyunlu sarayına elçilik vazifesi ile gelenlerin hatıralarını kaleme almaları ve bu eserlerin de günümüze kadar ulaşmış olmasıdır. İkinci şans aynı dönemde bölgeye gelen Venedikli bir tüccar ile Osmanlıların elçilik vazifesiyle göndermiş olduğu şahsın da, anılarını kaleme almış olmalarıdır. Bu elçi ve seyyahlar eserlerinde Despina Hatun hakkında bilgiler vermişlerdir. Makalemizde bu bilgilerden hareketle, Despina'nın nereye gömülmüş olduğu işlenmeye çalışılacaktır.

Caterino Zeno: Venedik adına Uzun Hasan'ın yanına gelerek kendisiyle görüşen en önemli elçi Caterino Zeno'dur. Onun elçi olarak tercih edilmesinin sebebi Despina Hatun'un kız kardeşinin oğlu yani yeğeni olmasıdır (Babinger, 2002: 266). Zeno, Venedik meclisi tarafından 1471 yılında görevlendirilmiştir. Vazifesi gereği Tebriz'de Uzun Hasan ve teyzesi Despina ile de görüşmüştür. Görüşmesinin ayrıntılarını eserinde nakletmektedir. Despina, Zeno'ya alaka gösterip kardeş ve akrabalarını sormuş ve ona bol ikramda bulunmuştur (Caterino Zeno, 2006: 23, 24). Caterino Zeno, ülkesine döndükten sonra da teyzesi ve ailesini takip etmiş, bu takip eserine bilgi olarak da yansımıştır. Eserde çalışmamız bakımından da kıymetli olan şu bilgiler verilmektedir; *“Despina kocasından ayrılmış, (mekan olarak) Diyarbakır sınırındaki Harput şehrinde yaşıyordu. Orada öldü. Onu şehirde St. George kilisesinde toprağa verdiler. Mezarı bugün bile ziyaretgahtır”* (Caterino Zeno, 2006: 47). Seyahatnameyi Türkçe'ye çeviren Tufan Gündüz, eserin Farsça tercümesinde; *“Onu Diyarbakır'a defnettiler”*, kaydı düşüldüğünü ifade etmektedir (Caterino Zeno, 2006: 47, dipnot 94). Burada, nereden kaynaklandığını bilemediğimiz bir yanlışlık

¹Trabzon imparatoru, Burgonya Düküne yazdığı 22 Nisan 1460 tarihli mektubunda şu açıklamayı yapar; *“Theodora'yı Hasan Beye eş olarak verdim. Bunu, onu sağlama almak ve birlikte oluşturduğumuz Asya birliğinde bize sadık kalması ve dolayısıyla İstanbul'u elinde tutan Türk'e karşı savaşmaya devam etmesi için yaptım”*. (Baskins, 2012: 11, 12)

Despina Hatun'un Mezarı Meselesi

bulunmaktadır. Çünkü eserin asıl nüshası olan Latincesinde, Harput manasına “*Cavalliera*” tabiri kullanılmaktadır (Del Viaggio In Persia, MDLVIII: 30a). İngilizce tercümesinde de “*Cavalleria*” şekliyle zikrolunmaktadır (Italien Travels in Persia, 1873: 42). Caterino Zeno'nun bu son kısımda vermiş olduğu ve ayrıca aşağıda nakledeceğimiz malumat, döndükten sonra başkalarından dinlediği veya dostlarıyla mektuplaşmalarından temin etmiş olduğu bilgilerdir.² Eserinde Zeno; Despina'nın, Uzun Hasan'dan dünyaya gelen biri erkek, üçü kız olmak üzere, dört çocuğunun olduğunu, bunlardan erkek olanın (Maksud Mirzâ) Uzun Hasan'ın ölümünün hemen ardından kardeşleri tarafından öldürüldüğünü, kızların büyüğü Marta'nın (Alemşah Begüm) ise (Uzun Hasan hayatta iken) Erdebil hâkimi Şeyh Haydar ile nikahlandığını yazmaktadır. Hatta Uzun Hasan'ın ölümünden sonra diğer iki kızın korkudan Haleb ve Şam'a kaçtıkları bilgisini de vermektedir. Bu bilgilerin ise meşhur Venedikli elçi “*Caterino'nun oğlu, Pietro'nun oğlu, Caterino'dan*” temin edildiği kayıtlıdır (Caterino Zeno, 2006: 47, 48). Yani Zeno, Despina Hatun ve ailesini takibi sürdürmüştür. Bu noktada belirtelim ki Zeno'nun, Despina Hatun'un çocukları hakkında vermiş olduğu bilgiler gayet sıhhatlidir. Hatta eserde Uzun Hasan'ın ölüm tarihi de doğru bir şekilde verilmiştir. Zeno, Uzun Hasan'ın, “*Haç yıkayıcılar gecesi*”, 1478 senesinde öldüğünü söylemektedir ki (Caterino Zeno, 2006: 47) bu tarih 5/6 Ocak 1478'dir (Woods, 1993: 203; Sümer, 2012: 263).³

Josaphat Barbaro: Venedik Devleti adına Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanına gelip bize eseri ulaşan elçilerden bir diğeri de Josaphat Barbaro'dur. Barbaro, 1474-1478 yılları arasında seyahat edip, Uzun Hasan'ın yanına gelmiş ve Tebriz'de kendisiyle görüşmüştür. Dönüşte yolu üzerindeki Harput'a uğramış, burası hakkında bilgiler vermiştir. Onun vermiş olduğu bilgiler arasında konumuz bakımından şüphesiz en kıymetlisi, Despina'nın Harput'ta ikamet etmiş olduğu kayıtdır; “*Trabzon İmparatorunun kızı olan, Sultan Hasan Bey'in eşi bu şehirde oturur. Şehir müstahkem bir yerdedir. Şehrin sakinlerinin çoğu Rum olup, Hasan Bey'in eşi olan melikeye hizmet ederler*” demektedir (Josaphat Barbaro, 2005: 102).

Giovanni Maria Angiolello: Konumuz bakımından üçüncü önemli elçi-seyyah Giovanni Maria Angiolello'dur. Fatih Sultan Mehmed döneminde Eğriboz'a yapılan seferde (1470) esir düşmüştür. Muhtemelen de Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra ülkesine geri dönmüş ve Venediklilerin elçisi olarak 1499-1515 senelerinde İran'da bulunmuştur. Sonradan kaleme almış olduğu seyahatnamesinde, Osmanlı, Akkoyunlu ve Safeviler hakkında bilgiler nakletmiştir. Eserinde Despina Hatunla ilgili malumat da bulunmaktadır. Despina'nın Uzun Hasan'la evliliğinden bahseden müellif, Hasan Bey'in bu hanımdan üç kız, bir erkek çocuk sahibi olduğunu anlattıktan sonra Despina'nın kızlarından Marta'nın (Alemşah Begüm) İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın eşi olduğunu belirtip devamında da konumuz bakımından şu önemli satırları nakleder; “*Kocası kendisi için büyük bir gelir ayrılmasını emredip Diyarbekir memleketinin sınırında olan Harput'u onun ikametgahı yaptı. Bu Hatun burada uzun müddet hüküm sürüp, iki kızıyla birlikte*

²Caterino Zeno'nun hatıraları ve bir araya getirilmesi hakkında Tufan Gündüz'ün değerlendirmesi hak. bkz. (Doğu'da Venedik Elçileri, 2006: 10, 11).

³Zeno'nun ifadelerinden takdim tehirle, Despina'nın Uzun Hasan'dan önce öldüğünü anlamaktayız.

Hıristiyan dinine göre yaşadı. Ölümünden sonra Amid şehrinde Sn. Giorgio kilisesinde toprağa verildi. Hatta bugün bile mezarı yerinde durmaktadır". Angiolello'nun vermiş olduğu bilgilerden anladığımız kadarıyla Despina, Uzun Hasan'dan önce ölmüştür. Eserde anlatıldığına göre; Uzun Hasan'ın hayatını kaybetmesinden sonra, Despina'dan dünyaya gelen oğlu Yakup⁴ kardeşleri tarafından boğdurulmuş, kızlar da korkudan önce, Haleb'e sonra da Şam'a kaçmışlardır (Angiolello, 2007: 31, 32). Bütün bunlara ilaveten eserindeki diğer bilgilerden hareketle Angiolello'nun Diyarbakır'ı görmediğini söylemek mümkündür. Despina Hatun'un Diyarbakır'da kiliseye defni bilgisi duyum olmalıdır.

Venedikli Tüccar (Anonim): Despina Hatun ile alakalı bilgi vermiş olan dördüncü kaynağımız ismi meçhul, Venedikli bir tüccardır. Şah İsmail döneminde bölgeye gelmiş (takriben 1500-1510 arası), Şah İsmail'i de görmüştür. Venedikli tacir Diyarbakır'a da uğramış ve gezmiştir. Eserinde anlatmış olduğu bilgilerin bir kısmına şahit olmuş, bir kısmını da ahaliden dinlemiştir. Bu cümleden olarak Akkoyunlu tarihine dair vermiş olduğu bilgiler duyumlara dayanmaktadır.⁵ Venedikli tüccar Diyarbakır'da St. George kilisesini gezmiş ve burada Despina Hatun'un mezarı hakkında şu bilgileri vermiştir; "*Trabzon Rum İmparatoru Calo Johannes'in kızının makberesi de bu kilisededir. Onu horlayıcı bir şekilde kilise yakınında bir revakın altında toprağa vermişler. Mezarın üzerin de bir adım yüksekliğinde, bir adım genişliğinde ve üç adım uzunluğunda tuğla ve kerpiçten sandukaya benzer bir şey yapmışlar*" (Venedikli Bir Tüccar, 2007; 132). Seyyah eserinde Despina ile Uzun Hasan'ın evliliklerini anlattıktan sonra, bu evlilikten dört çocuğun dünyaya geldiğini, bunların üçünün kız, birinin de Hasan Bey adında erkek olduğunu belirten tacir, Despina'nın kızlarıyla defalarca sohbet ettiğini de ifade etmektedir (Venedikli Bir Tüccar, 2007; 167, 168, 173). Eserde bu kızlardan başkaca bahis olmadığı gibi, onlardan hangi bilgileri aldığı ve aralarında ne gibi konuşmalar geçtiğine dair de bir bilgi yoktur. Uzun Hasan'ın kızlarıyla defalarca konuştuğunu söyleyen birisi olarak seyyahın, Uzun Hasan'ın oğlunun ismini Hasan olarak vermesi de ilginçtir. Yukarıda değinildiği üzere Uzun Hasan'ın, Despina'dan dünyaya gelen oğlunun ismi Hasan olmayıp, Maksud'dur.

Despina Hatun'un Gömüldüğü Yer Meselesi

Yukarıda nakillerde bulunmuş olduğumuz kaynaklardan hareketle diyebiliriz ki; Despina Hatun, Hıristiyanlık inancı üzerine yaşamış ve bu inançla da ölmüştür. Caterino Zeno bu hususta canlı bir şekilde şu bilgileri vermektedir; "*Despina devrinin en inançlı kadınlarından biriydi ve buna bağlı olarak Hıristiyanlıktaki güzel inancını sürdürüyordu. Her gün kutsal akşam yemeği ayinini Rum kilisesi usûllerine göre düzenliyor, kendisi de büyük bir ihlâs ile buna iştirak ediyordu. Kocası da başka bir dine mensup olmasına ve eşinin dinine düşman olmasına rağmen bu konuda ona asla bir şey söylemiyor ve onu, dinini terk etmeye zorlamıyordu. Doğrusu şaşılacak olan şey, nasıl oluyor da bunlar birbirine uyum gösteriyorlar*" (Caterino Zeno, 2006; 24). Angiolello'ya göre de; Despina'nın babası Hıristiyan dininde kalması, dini merasimlerini yerine getirmesi ve

⁴Uzun Hasan'ın, Despina'dan dünyaya gelen oğlunun Yakup değil, Maksud Bey olduğu hak. bilgi için bkz. (Seyyahların Gözüyle Sultanlar, 2007: 32, dipnot 36).

⁵Seyahatname hakkında, Tufan Gündüz'ün değerlendirmesi için bkz. (Venedikli Bir Tüccar, 2007: 19).

Despina Hatun'un Mezarı Meselesi

hizmetinde keşişler bulundurması şartıyla kızını Hasan Bey'le evlendirmiştir (Angiolello, 2007: 31).⁶

Dönemin kaynaklarından aktarmış olduğumuz bu malûmat çerçevesinde dinini yaşayan ve dini üzere hayata veda eden Despina Hatun yine kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Diyarbakır veya Harput'ta bir kiliseye defnolunmuştur. Yukarıda da vermiş olduğumuz gibi Despina Hatun, Zeno'ya göre Harput'ta St George Kilisesi'ne, Angiolello ve Venedikli bir tacire göre de Diyarbakır'da Sn. Giorgio (St. George) Kilisesi'ne defnolunmuştur. Zeno'nun da gayet sarîh bir şekilde ifade ettiği gibi, Despina'nın kendisi, inancını Rum kilisesi usullerine göre yaşamış ve yine Rum kilisesine defnolunmuştur. Burada karşımıza mezarın, Diyarbakır St. George Kilisesi'nde mi? yoksa Harput St. George Kilisesi'nde mi? gömülü olduğu sorusu çıkmaktadır.

Despina Hatun ve Diyarbakır: Despina Hatun'un gömülmüş olduğu yer ile alakalı şu ana kadar bildiğimiz, o da müstakil olmayan bir çalışma vardır. Anthony A. M. Bryer'in, "*Rumlar ve Türkmenler*" başlıklı makalesinin içerisinde bu konuya da değinilmiştir. Bryer, bizim incelemiş olduğumuz ana kaynakların hepsine vukufiyetle eğilmiş, bu konuda kaleme alınmış olan bazı inceleme eserleri de değerlendirip, Despina Hatun'un mezarının Diyarbakır St. George Kilisesi'nde olduğuna hükmetmiştir. Bu hükmü verirken atıfta bulunduğu kaynaklar ise bizim de kullanmış olduğumuz Angiolello ve Venedikli tacirdir. Ancak Bryer, dönemin kaynağı Caterino Zeno'nun eserinin İngilizce tercümesini kullanarak, Despina Hatun'un kızları hakkındaki malumatı vermiş olmasına rağmen, seyahatnamede geçen Despina'nın, Harput'ta yaşayıp, oradaki St. George Kilisesi'ne defnedilmiş olduğu bilgisini hiç kullanmamıştır. Yine aynı şekilde makalesinde Barbaro'nun seyahatnamesini kullanmasına rağmen, orada geçen Despina'nın Harput'ta yaşamış olduğu malumatına da hiç atıf bulunmamaktadır. Ayrıca Bryer, Despina'nın Diyarbakır'daki mezarının 1883 senesinde bozulduğunu ve günümüzde kaybolduğu bilgisini vermektedir (Bryer, 2014: 227, 228).

Diyarbakır, Akkoyunluların önemli bir şehri olup, ilk başkentleridir (Erdem-Paydaş, 2007: 172) O tarihlerde şehirde Hıristiyanlar yaşamakta olup kendilerine ait kiliseleri de bulunmaktadır.⁷ Despina Hatun Rum olup, Zeno da kendisinin Rum inancına göre yaşadığını özellikle belirtmektedir. Ancak Diyarbakır'daki Hıristiyan inancına sahip olanların ne kadarı Rum bunu bilemediğimiz gibi, hangi kilise onlara aittir bunu da maalesef bilememekteyiz. Bunda şüphesiz Diyarbakır'da mevcut kiliselerin zaman içerisinde, Hıristiyan mezhepleri arasında el değiştirmiş olmasının da büyük rolü vardır (Tuncer, 2002: 14). Fakat mevcut kilise yapı incelemelerine göre zımmiler arasında oranı en düşük gurubun Rumlar olduğu görülmektedir (Tuncer, 2002: 14). Venedikli tacir ve Angiolello'nun, Despina Hatun'un defnolunduğu kilise olarak gösterdikleri St. George Kilisesi ise Rum değil, Nasturi kilisesidir (Berchem- Strzygowski,

⁶15. Yüzyıl seyyahlarından Felemenkli Zorzi, Teodora'nın (Despina) dindarlığından bahsetmekte ve kocasına onu koruması için bir haç hediye ettiği bilgisini vermektedir. 1470'lere gelindiğinde, Zorzi'nin notlarının da işaret ettiği şekilde, Uzun Hasan'ın gizlice Hıristiyan olduğu dedikoduları bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Bkz. (Baskins, 2012: 9); Zorzi'nin metni için bkz. (La Republica, 1865: 99, 100)

⁷1518 senesi, Osmanlı tahririne göre Diyarbakır'da 1065 hane Hıristiyan yaşamaktadır (Göyünç, 1975: 73).

1910: 173; Tuncer, 2002: 136). Cezmi Tuncer, kilisenin diğer adının Kara Papaz kilisesi olduğunu belirtir. (Tuncer, 2002: 136).⁸ M. Berchem, kilisenin 14. 15. yy. da camiye çevrildiğini söylemektedir. Ancak Tuncer, bu düşünceye katılmayıp, kilisenin cami olarak kullanıldığına dair hiçbir iz bulunmadığına işaret etmektedir (Berchem-Strzygowski, 1910: 173; Tuncer, 2002: 138). Yukarıda da zikredildiği gibi Anthony Bryer, Despina'nın Diyarbakır'daki mezarının 1883 senesinde bozulduğunu ve günümüzde de kaybolduğunu ifade etmektedir. Fakat zikredilen tarihlerde şehri ve kiliseyi arkadaşlarıyla gezen aynı zamanda buranın çizimini yapıp, kısmen de fotoğraflayarak eserinde veren General de Byle, Max Von Berchem ve Josef Strzygowski, Despina'nın mezarından veya herhangi bir mezar kalıntısından bahsetmemektedir (Kilise hak. gnş bilgi için bkz. Berchem-Strzygowski, 1910: 173-177). Kilise ile alakalı ciddi bir inceleme ve araştırma yapan Cezmi Tuncer'in çalışmasında da, Despina'nın mezarı veya başka bir mezar hakkında bilgi bulunmamaktadır (Kilise hak. gnş. bilgi için bkz. Tuncer, 2002: 134-141).

Despina Hatun ve Harput: Seyyahlardan Caterino Zeno'dan, Despina Hatun'un Harput'ta yaşadığı ve St. George Kilisesi'ne gömülmüş olduğu bilgisini nakletmiştik. Bu bilginin sıhhati ve doğruluk derecesi nedir? Hemen ifade edelim ki bunu net bir şekilde bilebilmek ve de akabinde bir hüküm çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Bu hususta yapabileceğimiz, Diyarbakır kısmında takip etmiş olduğumuz inceleme usulünü burada da devam ettirmek olacaktır. Yani elimizde mevcut farklı kaynaklardaki malumattan hareketle, karineleri mukayese edip değerlendirmektir. Bu noktada Harput'un Akkoyunlular dönemi için yerini hatırlamakta fayda bulunmaktadır. Harput, Tebriz ve Diyarbakır kadar olmasa da Akkoyunluların önemli şehirlerinden birisidir. Uzun Hasan, Dulkadirlielerin elinde bulunan Harput'u 1465 senesinde ele geçirmiştir (Erdem-Paydaş, 2007: 86). Harput, Uzun Hasan döneminde Akkoyunluların mühim bir şehri haline gelmiş olup, ayrıca Hasan Bey burada kendi adına para da darbettirmiştir (Sunguroğlu, 2013: 161). Uzun Hasan'ın annesi Sâre Hatun (Saray Hatun) Harput'ta oturmuş ve kendi adıyla anılan bir cami inşa ettirmiştir (Ünal, 1997: 233).

Yukarıda da zikredildiği gibi, Uzun Hasan'ın hanımı Despina da Harput'ta ikamet etmekteydi. Onun mezarının burada olup olmaması meselesi hususunda kaynaklarda verilen bilgilerin tahlil ve analizini yapacak olursak; daha önce de ifade edildiği üzere *Zeno*, Despina'nın Harput'ta yaşadığını ve buraya defnolunup, mezarının da ziyaret edildiğini nakletmektedir. Tekraren ifade etmek gerekirse, seyyahlardan *Barbaro*, Despina'nın Harput'ta ikamet ettiğini yazarken, *Angiolello*, Harput'ta yaşadığını ancak naşının Diyarbakır Sn. Giorgio Kilisesi'ne defnolunduğu bilgisini vermektedir. Bu seyyahlardan *Zeno* ve *Barbaro*, Despina'nın hayatta olduğu yıllarda Akkoyunlu Devleti'ne elçi olarak gelmişler ve Uzun Hasan'la görüşmüşlerdir (1471-1475). *Zeno* ayrıca teyzesi olan Despina Hatun'la da görüşmüştür. *Caterino Zeno* ülkesine döndükten sonra teyzesinin ve kızlarının akıbetleri hakkında bilgi de nakletmiştir. Despina'nın gömülmüş olduğu yeri haric tutacak olursak, *Zeno*'nun bilgi nakilleri dönemin diğer kaynaklarıyla da örtüşmektedir. *Zeno* bu bilgileri, yukarıdaki satırlarda da söz konusu edildiği

⁸1524-25 senelerinde Diyarbakır'ı gezen Antonio Tenreiro, şehirde yaşayan Hıristiyanların çoğunluğunun, Nasturi Hıristiyan olduğunu zikreder (Özbaran, 2007: 37).

Despina Hatun'un Mezarı Meselesi

gibi, Despina'nın kızlarıyla bizzat görüşen birisinden aktarmıştır. Yine zikredildiği üzere Zeno, Uzun Hasan'ın ölüm tarihini de doğru olarak vermektedir.

Sorunlarımızdan bir tanesi, Despina'nın Harput'ta gömüldüğü söylenen St. George Kilisesi'nin nerede olduğudur. Diyarbakır'daki kiliseyi ele alırken, buradaki Rum varlığı ve kilisesine değinmiş, Despina'nın bir kaynaktan hareketle Rum inancı üzere yaşamış olduğundan bahsetmiştik. Harput'ta da o dönemde Rumların varlığını, tarihi kayıtlardan öğrenebilmekteyiz. Seyyahlarımızdan Barbaro; şehrin sakinlerinin çoğunun Rum olduğunu yazmaktadır (Josaphat Barbaro, 2005: 102). 1610'lu yıllarda Harput'u gezen Simeon, burada Rumların da yaşadığını söylemektedir (Simeon, 1999: 148).⁹ Despina'nın defnolunduğu yer olarak, Zeno'da zikredilen St. George Kilisesi'nin nerede olduğu noktasında bir sarahat yoktur. Bugün Harput merkezde mevcut kilise ve kilise kalıntıları arasında böyle bir yapı bulunmamaktadır (Harput'taki kiliseler hak. bilgi için bkz. Tanoğlu, 2013: 372-377). “Ortaçağda Harput Yüzey Araştırma Çalışmaları” bulunan Ertuğrul Danık'ın 1998 yılı çalışma raporu, St. George isimli kilise hakkında bazı karineler sunmaktadır. Danık'a göre; Elazığ'ın ilçesi Keban'a bağlı, Şahinkaya Köyü'nde eskiden manastır olarak kullanılmış olan bir kilise bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklarda Supkevork Manastırı, Sağır Manastırı, St. George Manastırı olarak anılsa da, daha çok Hulvenk Manastırı ya da Hulvenk Kilisesi olarak bilinmektedir. Manastır veya kilise, içerisindeki iki kitabeye göre 10. yy. aittir. Kilise Ermeni kilisesi olarak bilinmektedir. Danık'a göre kilise içerisindeki tahrip olmuş fresko St. George aittir. Danık aynı zamanda çevrede St. George kültürünün etkin olmasının da bu ihtimali doğruladığını söylemektedir (Danık, 1999: 70, 71). Danık'tan önce bölgeyi gezen Sinclair da kilise hakkında bilgiler vermektedir. Ona göre manastır yapısı 6. Yüzyıl başlarında inşa edilmiş, en eski bölümü de 15. Yüzyıl ile tarihlenmektedir. Başlangıç itibariyle Ortodoks ? (Syrian) manastırı olup günümüzde binaları ise Ermenilere aittir. Danık'ın da belirttiği gibi kilisedeki freskoyu Sinclair, tahrip olmadan önce görmüş ve bunun St. George ait olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle Sinclair, manastırın geç ortaçağda adının St. George olduğu kanaatindeydi (Sinclair, 1989: 105-107). Diyarbakır'daki kiliselerde görmüş olduğumuz gibi buradaki kilise veya manastır da mezhepler arası el değiştirmiş midir? Bu hususla ilgili olarak söz söylememize imkan sağlayacak bir bilgi maalesef bulunmamaktadır. Tarihi kayıtlarda bölge, Harput olarak isimlendirilmektedir dolayısıyla Keban'ın Şahinkaya Köyü de bu ismin çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Despina Hatun'un Harput'ta St. George adlı başka hangi kiliseye gömülmüş olabileceğine dair fikir yürütmemize yarayacak farklı bir bilgi maalesef bulunmamaktadır. Ancak eldeki karineler gayet zayıf olmakla birlikte şu bilgilerin de çalışma içerisinde söz konusu edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bugün Harput'ta ayakta kalan en büyük kilise Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi'dir. Kilise içerisinde “Kral kızının mezarı” olarak anılan ve Helen isimli birisinin medfun olduğu bir mezar bulunmaktadır.¹⁰ Mezarın kitabesi mevcut olup şunlar kayıtlıdır; “1631 (m.1320)

⁹Harput'ta, Rum ve Gayrimüslimlerin durumu ile alakalı bilgi için bkz. (Ünal, 1989: 60-64).

¹⁰ Süryani Kadim Meryem Ana Vakfı Başkanı, İshak Tanoğlu'nun bu husustaki açıklamaları için bkz. (<http://www.suryaniler.com/makale-havuzu.asp?id=427>).

yılında Helen Hatun bu âlemden Rabbi yanına taşındı". Kitabeyi okuyan Hanna Dolapönü; "*Helen'in bir Kralın mensubu olduğu muhtemeldir*", demektedir (Dolapönü, 1952: 12).¹¹ Aynı kitabeyi tercüme ettiren İshak Sunguroğlu'nda ise metin daha farklıdır; "*İçinde bulunduğumuz bu fani dünyadan ayrıldım*", ibaresi mevcuttur. Yine Sunguroğlu'nun ifadesine göre; taşın üzerindeki tarih Yunani tarihle 1130 olup, miladi 819 yılına tekabül etmektedir. Sunguroğlu, bu mezarın kilise ruhanilerinden birine ait olmasını kuvvetle muhtemel görmektedir (Sunguroğlu, 2013: 383).¹² Mezar veya kitabesinden hareketle konumuzla ilgili olarak herhangi bir yoruma girişmek oldukça zor gözükmektedir. Burada yatan "*Kral kızı*", Trabzon Rum İmparatoru'nun kızı Despina mıdır? Veya bölge folklorunda Despina'dan kaynaklanan "*Kral kızının mezarı*" lafzı, bahsedilen kiliseye mi intikal etmiştir? Suallerinin cevaplanması neredeyse imkânsızdır.

SONUÇ

Despina hakkında bilgi vermiş olan dört seyyah veya elçiden birisi Caterino Zeno'dur. Kendisi Despina ile bizzat görüşmüş, Despina'nın kızları ve Uzun Hasan'ın ölüm tarihi gibi konularda gayet doğru bilgiler nakletmiştir. Bu bilgilerin doğruluğundan hareketle Zeno'da kayıtlı, Despina Hatun'un Harput'ta yaşayıp oraya defnedildiği kaydına daha dikkatli bakılması gerektiği kanaatindeyiz. Şu hususta göz önünde bulundurulmalıdır ki kendisi bu bilgiyi Despina'nın yeğeni olarak vermektedir. Ancak Harput'ta ismi zikredilen St. George Kilisesi'nin bugün mevcut olmaması ve kilise ile alakalı tahmin yürütebileceğimiz verilerin azlığı bizi daha sıhhatli yorum yapma imkanından mahrum bırakmaktadır. Zeno ile aynı yıllarda elçi olarak Akkoyunlu sarayına gelip Uzun Hasan ile görüşen Josophat Barbaro, Harput'tan geçmiş ve Despina'nın burada yaşamış olduğu bilgisini kaydetmiştir. Dönemin iki canlı şahidinin "Despina ve Harput" bilgisini vermiş olması oldukça önemli görünmektedir.

Bu iki seyyahın dışında, Despina ile alakalı bilgi veren *Angiolello* ve *Venedik'li tacir*, Despina Hatun'un ölümünden yaklaşık otuz sene sonra,¹³ Safevîler döneminin başlarında bölgeye gelmişler ve gezip, görüp, dinlediklerini nakletmişlerdir. Angiolello, Despina'nın Harput'da yaşayıp, Diyarbakır'da Sn. Giorgio Kilisesi'ne gömüldüğünü söylemiş olması "Despina-Harput" münasebeti bakımından önemli bir bilgidir. Angiolello ile aynı tarihlerde Diyarbakır'a gelmiş olan Venedikli tacir, Despina'nın Diyarbakır'da St. George Kilisesi'nde gömülü olduğunu, mezarının ölçülerini vererek anlatmaktadır. Uzun Hasan'ın eşi olarak Despina'nın, Akkoyunluların önemli merkezi Diyarbakır'a gömülmüş olması mümkündür. Ancak yine Despina'nın, Diyarbakır kadar olmasa da Akkoyunluların mühim şehirlerinden olan Harput'a

¹¹ Kitabenin neşredilmiş olduğu dergideki bilgiden bizi haberdar eden ve paylaşan, aynı zamanda ilgili konularda bize yardımlarda bulunan Süryani Kadim Meryem Ana Vakfı Başkanı, İshak Tanoğlu'na teşekkür ederiz.

¹² Seyyah Simeon, Despina'nın ölümünden bir asır sonra Harput'a gelmiş ve o tarihlerde Harput'taki Meryem Ana Kilisesi'nin faal ve cemaati bulunduğunu belirtmiştir (Simeon, 1999; 147).

¹³ Uzun Hasan'ın ölüm tarihi daha önce de belirtildiği üzere 5/6 Ocak 1478'dir. Seyyahların kayıtlarından hareketle yukarıda da naklettiğimiz gibi Despina, Uzun Hasan'dan önce hayatını kaybetmiştir. Kesin bir tarih vermek mümkün olmasa da Despina, 1474 ile 1478 seneleri arasında ölmüş olmalıdır.

Despina Hatun'un Mezarı Meselesi

gömülmüş olması da mümkündür. Şu hususun göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyoruz; tarihi kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Diyarbakır'da Rum nüfus oldukça az olup buna karşılık Harput'ta daha fazladır. Nitekim Barbaro, Harput'ta Rumların yoğunluğundan bahsedip Despina Hatun'a hizmet ettiklerini özellikle belirtmektedir. Dindar ve Rum inancına sahip olduğunu bildiğimiz Despina Rumların yoğunluğundan hareketle Harput'ta yaşayıp, öldükten sonra da oraya gömülmüş olabilir mi? Belirtmeliyiz ki çalışmada mevcut kaynakların yetersizliğine rağmen bu ve benzeri suallere cevap aranmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi Anthony Bryer'in makalesinde, Despina'nın mezarı için Diyarbakır St. George Kilisesi işaret edilmektedir. Buna karşılık incelememizde, Bryer'in de kullanmış olduğu ancak dikkate almadığı bir kaynak bilgisinden hareketle, Despina'nın, Harput'taki St. George Kilisesi'ne gömülmüş olabileceğine işaret edilip farklı bir mekan teklifi yapılmıştır. Farklı kaynakların ortaya çıkması, yeni çalışmalar ve bu makalenin de tenkidıyla konunun daha da aydınlatılacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries, edit. C. Grey, London 1873.

Baskins, Cristelle, "The Bride of Trebizond: Turks and Turkmens on a Florentine Wedding Chest, Circa 1460", Muqarnas Online, Volume 29, Issue 1, Brill 2012. (https://www.academia.edu/2022000/The_Bride_of_Trebizond_Turks_and_Turkmens_on_a_Florentine_Wedding_Chest_circa_1460).

Baykal, B. Sıtkı, "Fatih Sultan Mehmet Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", Tarih Araştırmaları Dergisi II, 1964.

Berchem, M. Von – Strzygowski, Josef, Amıda, Paris 1910.

Bryer, A. M. Anthony, Rumlar Ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", çev. S. Dinçel-M. Keçişli, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Sayı 16, (Bahar 2014).

Caterino Zeno, Dei Commentarii Del Viaggio In Persia di M. Caterino Zeno, Libro Secondo, Venetia MDLVIII

Danık, Ertuğrul, "Ortaçağda Harput Yüzey Araştırması 1998 Yılı Çalışmaları", 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ankara 1999.

Diehl, Charles, "Catherine ou Théodora?", Byzantinische Zeitschrift XXII, Leipzig 1913.

Doğu'da Venedik Elçileri, Caterino Zeno ve Ambrogino Contarini'nin Seyahatnameleri, çev. T. Gündüz, İstanbul 2006.

Erdem, İlhan – Paydaş, Kazım, Ak-Koyunlu Devleti Tarihi, Ankara 2007.

Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, çev. D. Körpe, İstanbul 2002.

Göyünç, Nejat, "XVI. Yüzyılda Güney Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara 1975.

Yahya BAŞKAN

John E. Woods, Akkoyunlular çev. S. Özbudun, İstanbul 1993

Josaphat Barbaro, Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, çev. T. Gündüz, İstanbul 2005.

La Republica di Venezia e la Persia, Per Guglielmo Berchet, Torino 1865.

Metropolit Dolapönü, Hanna, "Harput'taki Süryani Kadim Cemaatimize Ait Meryem Ana Kilisesi'nin Kuruluş ve Tecdit Tarihleri", Öz Hikmet, Mart 1952.

Özbaran, Salih, Portekizli Seyyahlar, "Antonio Tenreiro'nun Gözlemleri", İstanbul 2007.

Ph. Fallmerayer, Geschichte Kaiserthums Von Trapezunt, München 1827.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, [Giovanni Maria Angiolello](#)-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, çev. T. Gündüz, İstanbul 2007.

Simeon, Tarihte Ermeniler 1608-1619, çev. H. Andreasyan, İstanbul 1999.

Sinclair, T. A., Eastern Turkey An Architectural Archaeological Survey, Volume III, London 1989.

Sunguroğlu, İshak, Harput Yollarında I, İstanbul 2013.

Sümer, Faruk, "Uzun Hasan", DİA XLII, İstanbul 2012.

Tellioğlu, İbrahim, Komnenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (124-1461), Trabzon 2009.

Tuncer, O. Cezmi, Diyarbakır Kiliseleri, Ankara 2002.

Ünal, M. Ali, "Harput", DİA XVI, İstanbul 1997.

Ünal, M. Ali, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989.